

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde çözüm bekleyen başlıca dış politika meselelerini, o günün meşru uluslararası örgütü çerçevesinden anlama ve yorumlama çabasıdır. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) Bağlamında Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938) adlı doktora tezimin kitap haline dönüştürülmüş şekli olan bu çalışmada, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Milletler Cemiyeti'nin de tutum ve kararlarıyla dahil olduğu başlıca dış politika konularının, Cemiyet'e üyelik öncesi ve sonrası itibarıyla ilgili tarihsel kaynaklar temelinde analizi amaçlanmıştır. Neredeyse her başlığı literatürde başlı başına bir çalışma konusu olmuş olan bu çalışma, uzun yılları alan bir araştırmanın ve zorlu bir uğraşın neticesinde yazılabilmektedir. Tarihi belgelerde karşılaşılan, bir asır öncesinin imparatorluk dilinin ihtişamı ve ağırlığı, bir paragraftan ibaret olan edebi ifadeler ile yazılmış neredeyse her bir cümlede kendini çoğu zaman hissettirmiştir. Özen ve dikkat gerektiren çeviriler zamana yayılan bir uğraş ve sabır gerektirmiştir.

Savaş sonrasında toplanan Paris Konferansı ve kurulan Milletler Cemiyeti, sınırlı bir coğrafyada galiplere bağımlı bir Türkiye tasarlamıştır. Ama Millî Mücadele ve Lozan Antlaşması ile bu planlarda büyük bir revizyona gidilmiştir. Diğer mağlup devletler ve manda yönetimi altına alınan topraklar için ise bu söz konusu olmamıştır. Self determinasyon -milletlerin kaderlerini kendileri belirleme hakkı- olarak ifade edilen milliyetler prensibi, devletler hukuku profesörü Seha.L.Meray'a göre Osmanlı Devleti'nin diğer saiklerle birlikte hem parçalanmasına hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna sebep olan ilkedir. Bu çalışmanın bağımsız değişkenlerinden biri olan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'nin kurulması, ABD başkanlığı öncesinde Princeton Üniversitesi rektörlüğü yapmış

olan siyaset bilimci ve tarihçi Thomas Woodrow Wilson'ın, 8 Ocak 1918'de Kongre'de açıklamış olduğu programın on dördüncü maddesinde vurgulanmıştır. Kollektif güvenlik ilkesine dayanan bu yeni uluslararası yapı, dünya barışının da teminatı olarak görülmüştür. Türkiye özeline bakıldığında, bu kolektif güvenlik ilkesi uygulanmak istenmemiş aksine Osmanlı Devleti'ni parçalama amacı güdülmüştür. Millî Mücadele ve Lozan Antlaşması ile rüşdünü ispatlamak zorunda kalan Türkiye Cumhuriyeti, kendi çabasıyla millî temeller üzerinde kurulmuştur.

Bu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç dinamiği ve savaşın sonunda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bozulan güç dengesinin ve barışın yeniden tesisi için o günün galip devletlerinin öncülüğünde tasarlanmış bir örgüt profilinde dengeleyici güç olarak görülen Milletler Cemiyetinin ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar devam eden ve ettirilen denge politikasının anlatılmasına dair bir başlangıç yapılmıştır. Birinci bölümde, Milletler Cemiyeti Örgütü'nün kuruluş süreci ve yapısı, Wilson Prensipleri, Paris Barış Konferansı, Versailles Barış Antlaşması, Milletler Cemiyeti öncesi öncü kuruluşlar ve Milletler Cemiyeti'nin organlarıyla işleyişi konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde, Musul meselesi ve ilgili süreçleri ortaya konulmaya çalışılırken, üçüncü bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne katılımındaki sebepler, üyelik süreci ve Milletler Cemiyeti ve Türkiye'nin içinde yer aldığı uluslararası sözleşmeler ele alınıp anlatılmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde, Milletler Cemiyeti'ne üyelik sonrasında çözüme ulaştırılan Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi ve İskenderun Sancak'ı (Hatay) sorunu gibi başlıca dış politika konuları ele alınıp açıklanmaya çalışılmıştır. Başlığa uyumlu bir şekilde, Milletler Cemiyeti eksenli bir değerlendirme yapılmaya çalışıldığı için mümkün mertebe tekrardan kaçınılmış ve bu anlamda çalışmanın amacından sapması engellenmeye çalışılmış ancak bazı meseleler hakkında açıklamaya ihtiyaç duyulduğundan ister istemez hatırlatma yapılmak zorunda kalınmıştır.

Öncelikle, tarih okuma talebiyle kapısını yaklaşık on yıl önce çalmış olduğum bölümümüzün değerli hocalarından Prof. Dr. Ali Arslan'a, Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a, Prof. Dr. Halil Bal'a, Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a disiplinler taassup göstermeyip bana bu büyük okyanusun kapılarını açtıkları için müteşekkirim. Bu akıl almaz meşakkatli uzun süreçte, yapmış olduğu yol göstericilik, verdiği akademik destek, göstermiş olduğu anlayış ve sabır için tez danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt'a çok teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde, bilgi ve tecrübelerini paylaştan ve sunulan çalışma raporlarıyla alakadar olan tez izleme komitesinin değerli hocaları Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a, Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya, ayrıca yine teşekkür ederim. Bu çalışmada kullandığım el yazısı kaynakların, tekrardan kontrolünü yapmama, zamanını ayırarak yardımcı olan Prof. Dr. Halil Bal'a da yine teşekkür ederim. Tez savunma jürisinde yer alan değerli hocalarımız Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a, Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a, Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya, Prof. Dr. Bülent Bakar'a ve Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt'a katkıları için tekrar teşekkür ederim. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkürlerimi iletmek isterim. Öğrenim hayatımda hatırı sayılır bir yeri olan Elâzığ Fatih Mehmet İlkokulu Müdürü sevgili Yılmaz Metin'e, ilkokul öğretmenimiz sevgili Emine Bozkurt'a; öğrencisi olmaktan hep gurur ve mutluluk duyduğum sevgili okulum Elâzığ Anadolu Lisesi'ndeki değerli öğretmenlerimize ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Çok uzamış olan bu süreçte, manen destekleriyle yanımda olan bütün sevgili yakınlarıma da teşekkür ederim. Sevgili anneme ve babama, maddi ve manevi destekleri ve üzerimdeki ödenmez hakları için minnettar olduğumu özellikle söylemek istiyorum. Sevgili kardeşlerime ve teyzesinin elinde okurken gördüğü not kağıtlarına, renkli kalemlere bakıp ta "sen büyüyünce ne olacaksın" diye soran biricik yeğenime de çok teşekkür ederim. Söz konusu çalışmanın kitap olarak yayınlanması sürecinde,

yayınevi bulmam, karar vermem ve yayınlatabilmem konusundaki katkıları için Prof. Dr. Cezmi Eraslan’a, Prof. Dr. Beyhan Kanter’e, Bilge Kültür Sanat Yayınevi’nin sahibi Adnan Mecid Yüksel’e ve başta kız kardeşim Gamze Bingöl Öksüz olmak üzere aileme çok teşekkür ederim. Literatüre katkı sağlaması niyeti ile yapılmış olan bu çalışmanın, âdet olduğu üzere söylenmelidir ki hata ve noksanlıkları bana aittir. Ve her şeyin ötesinde, “Çalışmış fakat boşuna yorulmuştur!” ilahi uyarısının karşısında var olmamış olmak temennisiyle!...

Hande Bingöl

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	11
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLETLER CEMİYETİ (CEMİYETİ AKVAM) ÖRGÜTÜNÜN KURULUŞ SÜRECİ VE YAPISI

A. Wilson Prensipleri ve Milletler Cemiyeti Örgütü	25
B. Paris Barış Konferansı	42
C. Varsailles Barış Anlaşması	60
D. Milletler Cemiyeti Öncesi Öncü Kuruluşlar ve Milletler Cemiyetinin Organlarıyla İşleyişi	66

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLETLER CEMİYETİNE ÜYELİK ÖNCESİNDE TÜRKİYE VE DIŞ POLİTİKA

A. Musul Sorunu	77
1. Tarihçesi ve Saikleri	77
2. Haliç Konferansı, Konferansın Başarısızlığı ve Çözüm Kapısı Olarak Milletler Cemiyeti Meclisi (Konsey)	117
3. Üçlü Komisyonun Kurulması ve Türkiye'nin Komisyon Raporuna İtirazı	128
4. Milletler Cemiyeti Meclisi (Konseyi)'nin Lahey Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'na Başvurusu ve Bu Sürecin Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE KATILIŞINDAKİ NEDENLER VE NASILLAR

A. Uluslararası Politikada Barışın Tesisine Yönelik Atılan Adımlar	167
B. Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'ye Üyelik İçin Yapmış Olduğu Davet, Türkiye'nin Cevabı ve Cemiyet Üyesi Olarak Kabul Edilişi	175

C. Milletler Cemiyeti ve Üyelik Öncesi ve Sonrası Süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin İçinde Yer Aldığı Uluslararası Sözleşmeler (Mukavelenameler)	182
1. 1926 Tarihli Uluslararası Sıhhi Sözleşme (Beynelmilel Sıhhi Mukavelename)	182
2. Köleliğin Yasaklanması Hakkında 25 Eylül 1926 Tarihli Sözleşme (Esaretin Men'i Hakkında Mukavelename)	187
3. Uluslararası Yardım Birliği Kurulması Hakkındaki 1927 Tarihli Sözleşme (Beynelmilel Muavenet Birliği Teşkili Hakkındaki Mukavelename)	189
4. 1912 Tarihli La Haye, 1925 Ve 1931 Tarihli Cenevre Afyon Sözleşmeleri (La Haye ve Cenevre Afyon Mukavelenameleri)	193
5. Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Sözleşme (Balina Avcılığının Tanzimi Hakkında Mukavelename)	196
6. Yol İşaretlerinin Birleştirilmesi Hakkında Sözleşme (Yol İşaretlerinin Tevhidi Hakkında Mukavelename)	197
7. Eğitsel Nitelik Taşıyan Filmlerin Uluslar Arasında Yayılmasını Kolaylaştırmak İçin 1933 Tarihinde Yapılan Uluslararası Sözleşme (Terbiyevî Mahiyeti Haiz Filmlerin Milletler Arasında İntişarını Kolaylaştırmak İçin 1933 Tarihinde Akdolunan Beynelmilel Mukavelename)	198

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ ÜYELİĞİNDE ÇÖZÜME KAVUŞAN MESELELER

A. 1932 Sonrası Avrupa'da Değişmeye Başlayan Dengeler	205
B. Atatürk Dış Politikası'nda Kabul Gören Milletler Cemiyeti	217
1. Montreux Boğazlar Sözleşmesi	217
2. İskenderun Sancağı (Hatay) Sorunu	222
a) Milletler Cemiyeti Görüşmelerinde Hatay Sorunu, Hatay Devleti'nin Kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti'ne İlhakı	230
SONUÇ	245
BİBLİYOGRAFYA	251
EKLER	269

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Yay. haz.	: Yayına hazırlayan
b.s.	: Basım
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
V.d.	: Ve diğerleri
Bsk.	: Baskı
Ed.	: Editör
C.	: Cilt
MC	: Milletler Cemiyeti
Haz.	: Hazırlayan
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
T.W.	: Thomas Woodrow
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

A. Birinci Dünya Savaşının Başlangıç Dinamiği ve Savaşın Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıl itibariyle, uluslararası politikada varlığının korunması bağlamında, kendi kendine yetebilen devlet olma vasfını kaybetmiştir. Mevcudiyetinin bekası için, muhatap olduğu tehdit ve riskler karşısında, bir denge politikası takip etmiş, bunu da büyük bir devletin desteğini alarak gerçekleştirmiştir.¹ On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da hakim olan devlet sistemi klasik güç dengesi sistemidir. Güç dengesinin (kuvvet muvazenesi) ana amacı milletin bağımsızlığını koruma ve devletin canlılığını muhafaza etmektir.² Bu sistemi hayata geçirecek önemli araçlardan biri “dengeyi temin eden güç” ya da bir başka deyişle “dengeleyici devlet”tir. Güç dengesi ilkesi bu dengeyi sağlayan güç (ibre) olmadan işlemez. İşte sözü edilen sistemin terazisinde dengeyi sağlayan ibre, on sekizinci yüzyılda İngiltere olmuştur. İngiltere’ye dengeleyici güç ya da üçüncü güç olma vasfını veren onun bir ada devleti oluşu ve Kıt’a Avrupası’ndan hem ayrı olup hem de ondan fazla uzak kalmayışıdır.³ Ayrıca arbe- de ya da kavga bölgesine uzak olması, Avrupa’dan herhangi bir toprak kazanma amacının olmayışı ve de deniz gücü olarak büyük bir donanmaya sahip oluşu İngiltere’ye, Avrupa güç dengesi sisteminin dengeleyicisi rolünü oynayabilme imkânı vermiştir. Ancak bu durumunu yirminci yüzyılın başına kadar

- 1 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 16. bs., Alkım Yayınevi, 2007, s. 43.
- 2 Türkkaya Ataöv, “Milletlerarası Münasebetlerde Kuvvet Muvazenesi Sistemi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XV, S. 04, Nisan 1960, s. 175-177, (Çevrimiçi) <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/ha...,> 26 Nisan 2020.
- 3 Ataöv, **a.g.m.**, s. 181-182.

sürdürebilmiş ve sonrasında Avrupa güç dengesinin aktörlerinden biri olmuştur.⁴

I. François'dan Napolyon Bonapart'a kadar geçen süre zarfında, Osmanlı Devleti için uluslararası politikada esaslı bir dayanak teşkil eden Fransa, sonra yerini İngiltere'ye bırakmıştır. İngiltere'nin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı⁵ (93 Harbi) öncesi ve sonrasında değiştirdiği denge siyaseti⁶, Kıbrıs'ı ve Mısır'ı işgal etmesiyle beraber Londra ve İstanbul arasındaki münasebetin soğumasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler neticesinde, İngiltere'nin bıraktığı yeri zamanla Almanya almış, böylece Osmanlı Devleti tarafından sürdürülen "denge politikasının" tek dayanağı olmuştur. 1889'dan itibaren Kayzer II. Wilhem, İstanbul'da İngiltere'nin bıraktığı diplomatik boşluğu başarılı Yakındoğu politikası ile kurduğu siyasal, ekonomik ve askeri ilişkilerle doldurmuştur. Her ne kadar II. Abdülhamit'in düşürülmesi (1909) sonrasında Almanya'nın Yakındoğu'daki politikasının hareket alanı kısıtlanmış olsa da; kısa bir süre sonra Balkanlar'da yaşanan buhranlar ve bu süreç içinde oluşturulmuş Üçlü İtilaf'ın (Rusya, İngiltere, Fransa) Osmanlı Devletine karşı uyguladıkları politikalar, Osmanlı yöneticilerini yeniden Almanya'ya yaklaştırmıştır.⁷

Almanya tercihinin öncesinde Osmanlı hükümeti, çıkacak olası bir savaşta bir ittifak bloğuna katılmadığı takdirde, varlığının devamına dair kaygılar taşımaktaydı. Bu yüzden çeşitli ittifak arayışlarına girişmiş ama bir sonuç alamamıştır. Ne ilk ittifak önerisinde bulunulan İngiltere, ne Rusya ne de Fransa

4 Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler**, 2. bs., Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997, s. 103, 260.

5 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz. Salma Arfaoui, "Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) Ve Avrupa Devletlerinin Tutumu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2009,

6 Mithat Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti Ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. XV, S. 38, Şubat 2010, s. 499, 503- 527, (Çevrimiçi) <https://www.ayk.gov.tr>, 28 Nisan 2020.

7 Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi Ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 2. bs., İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s. 254-276.

Osmanlı Devleti'ni kayda değer askeri bir güç olarak görmüş- tür. Osmanlı Devleti çıkması beklenen genel bir savaşta sırtla- nacak bir engel, bölüşülmesi gereken bir pasta olarak değ er- lendirilmiştir. Bütün bu negatif gelişmeler, iktidardaki İttihat ve Terakki Hükümeti azalarını Almanya'dan yana bir ittifaka sürüklemiştir.⁸ 28 Temmuz 1914 tarihinde, Almanya'nın İs- tanbul Büyükelçisi Wangenheim ile başlayan ittifak görüş- meleri kapsamında Almanya'nın Rusya'ya karşı Osmanlı'dan beklediği askeri yardım konusu, 1 Ağustos'ta Harbiye Nazırı Enver Paşa ve General Liman Von Sanders'le birlikte yapılan görüşme sonrası, netlik kazanmıştır. Alman-Rus savaşı aynı gün başlarken, 2 Ağustos'ta ittifak imzalanmıştır.⁹

Osmanlı Devleti, bozulan güç dengesini kendi lehine ye- niden kurmanın en etkili yolunu Üçlü İttifak Blok'una katıl- ma gerekliliğinde görmüştür. Uluslararası politikada güç den- gesinin yeniden tesisi için ya söz konusu ulus, kendini geçen rakibe yetişmek için gücünü artırır ya da ittifaklar yaparak mevcut gücünü genişletir. Güç bakımından bir eşitlik devlet- ler arasında tam olamayacağına göre, dengenin ittifaklar eliyle gerçekleştirilmesi doğaldır ve önemlidir.¹⁰ Osmanlı Devleti ile İttifak Anlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Alman Akdeniz filosu komutanı Wilhelm Souchon Berlin'den bir şifre telsizi almıştır. Kendisine hemen İstanbul'a doğru yola çıkması emredilmiştir. Komutasında bulunan savaş gücü yüksek zırhlı

8 Durmuş Yalçın, v.d., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 11. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s. 74-75; Sander, **a.g.e.**, s. 281-282; H. Berke Dilan, **Siyasi Tarih 1914-1939**, 1. bs., Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1998, s. 16.

9 Sander, **a.g.e.**, s. 278-279; Dönemin Sadr-ı azamı Said Halim Paşa (Mehmed Said Paşa), Osmanlı'nın başına gelen yenilgiler üzerine bir müttefik bulabil- mek için Yunan Devletine kadar her yere başvurulduğundan fakat başarılı olunamadığından söz eder. Ona göre şimdi Üçlü ittifak (ittifak-ı müselle- se) için bir fırsat ortaya çıkmıştır ve bu, devletin geleceğini kurtaracaktır. Akabinde, Almanlar ile bir savunma ittifakı (ittifak-ı tedafii) müzakeresine başlamak için Sultan V. Mehmed Reşad'tan bir ruhsatname almıştır. Bkz. Ali Fuat Türkogeldi, **Görüp İştiklerim**, 5. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 114-115.

10 Ataöv, **a.g.m.**, s. 188-189.

kruvazörü Goeben ve yardımcı savaş gemisi Breslau ile İstanbul yolundayken, siyasal nedenlerden dolayı gitmekten vazgeçmesi yönünde bir mesaj daha alır. Fakat Amiral Souchon ihtirash bir karar alarak iki Alman zırhlısını, Enver Paşa'nın sadrazama danışmadan verdiği geçiş izniyle boğazlardan geçirir. 1841 tarihli Londra Boğazlar Sözleşmesine göre, barış zamanında Boğazların savaş gemilerine kapalı ticaret gemilerine açık olması gerekiyordu. Ancak 1871 yılında imzalanan Karadeniz'e ilişkin Londra Sözleşmesi Rusya'nın Karadeniz'de yeniden donanma bulundurabilmesine izin verirken Osmanlı Devleti'nde dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerine Boğazları açma hakkını kazanmıştı. Bahsi geçen sözleşmede dost ve müttefik devletlere ait savaş gemilerinin hangi şartlar altında Boğazlardan geçebileceği ise belirtilmemişti. Dolayısıyla daha savaşa girmeden Müttefik dost bir devlete ait olsa dahi iki savaş gemisinin 1914'te Çanakkale Boğazı'ndan geçişlerine izin verilmiş olması, uluslararası bir tartışma haline gelmiştir.¹¹ Uluslararası hukuk kuralları, bu iki savaş gemisinin silahsızlandırılmasını ve savaş sonuna kadar bunlara el konulmasını gerektirmektedir.¹² Üçlü İtilaf Devletleri uluslararası hukuk kuralları doğrultusunda, bu iki savaş gemisinin silahsızlandırılmasını ve savaş sonuna kadar bunlara el konulmasını savunurken Osmanlı Devleti Almanya ile yaptığı gizli ittifak anlaşması kapsamında bu gemilerin müttefik bir devlete ait olduğunu açıklayamadığından tartışma Karadeniz baskınına kadar sürmüştür. İngiltere ve Fransa devletlerinin şiddetli itirazları ve zırhlıların iadeleri konusunda yaptıkları baskılar karşısında Osmanlı Devleti, bahsi geçen gemileri Almanlardan satın aldığını ilan etmiştir. Aslında, parası daha önce peşin ödenerek İngiltere'ye yaptırılmış olan fakat İngiltere'nin el koyduğu iki savaş gemisi "Reşadiye" ve "Sultan Osman" adlı zırhlılara nazire yaparcasına Goeben ve Breslau'un hiç para ödenmeden satın alındıkları ve "Yavuz" ve "Midilli" adlarıyla Osmanlı donanmasına katıldıkları açıklanmıştır.

11 Abdurrahman Bozkurt, **Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)**, 1. bs., İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2014, s. 24-26.

12 Sander, **a.g.e.**, s.286

Hemen sonrasında Amiral Souchon Osmanlı donanmasının başına getirilmiştir.¹³

Osmanlı donanması 29 Ekim sabahı, Karadeniz’de zorla üstünlük kazanmak adına uygun bulunulan bir anda ve savaş ilan etmeksizin Sivastapol, Odessa, Kefe, Novorrosisk liman ve şehirlerini topa tutmuş ve iki Rus ve bir Fransız gemisini batırmıştır.¹⁴ Bu olayın hakikatinden sadece Enver, Talat ve Cemal Paşalar haberdardır. Sadr-ı azam Said Halim Paşa Kurban Bayramı’na denk gelen bu beklenmedik olay için “Almanlar bizi harbe sokmak istiyorlar. Biz harbe girmeliydik amma onların ihtiyar edecekleri zamanda değil, bizim ihtiyar edeceğimiz zamanda” demiştir.¹⁵ Osmanlı hükümeti, Karadeniz’de tatbikat yapan Osmanlı donanmasının bir kısım gemileriyle Karadeniz Boğaz’ına torpil dökmekle görevli olduğu anlaşılan Rus gemilerine müdahale edildiğini ve tarafsızlığının muhafazasına özen gösterdiğini, Rusya devletine bildirerek olay hakkında bir tahkikat önermiştir. Rusya herhangi bir cevap vermeden büyükelçisini geri çağırarak Erzurum sınırına yığınak yapmaya başlamış ve Beyazıt’ı işgal etmiştir. Fransa ve İngiltere’de elçilerini geri çağırıp Çanakkale ve Akabe’yi top atışına tutmuş önce Rusya sonra bu iki devlet Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir. 11 Kasım 1914’te Sultan V. Mehmet Reşad, icrasından Osmanlı hükümetini sorumlu tuttuğu irade-i seniyye ile bu üç devlete savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti’nin fiilen savaşa girmesi üzerine Şeyhülislamlık (meşihat) makamınca bütün Müslümanlara hitaben bir cihad fetvası da yayınlanmıştır.¹⁶

13 Sander, *a.g.e.*, s. 282-286; Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 115; İngiltere’nin Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlılarına El Koymasına ilişkin bilgi için bkz. Bülent Bakar, “Savaş Döneminde Türk Basınında Tarafsız Yayın Politikası: Saraybosna Suikastı’ndan Sultan Osman Ve Reşadiye Gemileri Olayına Savaş Algısı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 112, S. 220, 2016, s. 186-190.

14 Sander, *a.g.e.*, s. 289-291; Yalçın v.d., *a.g.e.*, s. 81.

15 Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 116-117.

16 **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, yay. haz., Kemal Gurulkan v.d., yay. no: 130, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013, s. 90-94. (Çevrimiçi) <https://www.devletarsivleri.gov.tr>, 23 Nisan 2020.

İlk dünya savaşı olma niteliği taşıyan bu topyekün yıkıcı savaş, 1918 sonbaharına gelindiğinde itilaf devletleri lehine bir vaziyet almıştır. 1917 Nisanından itibaren Amerika Birleşik Devletleri İtilaf devletleri yanında savaşa katılmış, Kasım 1917’de Bolşeviklerin Rusya’da yönetime hâkim olması ve savaştan çekilmesi ittifak devletlerine, itilaf devletleri karşısında sadece bir yıl dayanabilme imkânı verirken savaştan ilk çözülüp çekilen devlet Bulgaristan olmuştur. Almanya bağlantısının kopması Osmanlı Devleti için silah ve mühimmat eksikliği doğurmuştur. Almanya Türk cephelerindeki takviye birliklerini geri çekmiştir.¹⁷ Bu arada 28 Mayıs 1918’de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, gün geçtikçe tehdit ve saldırılarını fazlalaştıran Bolşevik ve Ermeni ordularından memleketlerini kurtarmak için Osmanlı hükümetinden yardım istemiştir. Bu askeri yardım talebi, 4 Haziran 1918 tarihinde iki ülke hükümeti arasında imzalanan anlaşmanın 4. maddesine dayanılarak gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, bu isteği hemen kabul edip hazırlıklarına başlarken, Müttefiki Almanya ile arasında Kafkas politikasına dair fikir ve niyet birliği sözü konusu olmamıştır. Almanya Kafkasya’yı kendi nüfuz alanı olarak gördüğünden, Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan’daki harekâtına karşı olarak, Kafkas İslam Ordusu aleyhine bir politika izlemiştir. Sonunda Bakü, Kafkas İslam Ordusu tarafından 15 Eylül 1918’de düşman işgalinden kurtarılarak Azerbaycan Cumhuriyeti’ne teslim edilmiştir.¹⁸ Bu müdahaleden sonra, Almanların hoşnutsuzluğu daha da artmış ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri daha sorunlu bir hal almıştır. Ama akabinde Sadrazam Talat Paşa’nın Berlin’de yaptığı görüşmeler neticesinde 23 Eylül 1918 tarihli bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma’ya göre, iki devlet arasında

17 Yalçın v.d., *a.g.e.*, s. 112-114.

18 Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi Ve Kafkas İslam Ordusu*, 2. bs., İstanbul, İdil Yayıncılık, 2014, s. 181-223.

Kafkasya’da yeni bir yapı tesisi hususunda uzlaşa sağlanmıştır.¹⁹ Diğer taraftan Filistin ve Irak cephelerinde durum iyice kötüleşmiş, Amman, Beyrut, Akka, Hayfa ve nihayetinde Şam işgalcilerin eline geçmiştir.²⁰ Osmanlı Devleti bütün bu çözümlerinin ardından, 30 Ekim 1918 tarihinde Müttefik Devletler adına İngiliz temsilci Amiral ile Mondros Ateşkes Anlaşmasını (Silah Bırakışım Sözleşmesi) zorunlu olarak imzalamak durumunda bırakılmıştır. Mütarekenin imzalandığı sırada Sadrazam olan Mareşal (Müşir) Ahmet İzzet Paşa kendisini tarih karşısında küçülmüş bir mağlup olarak görerek, can çekişen ‘hasta adam’ ünvanlı bir devletin, onun ve arkadaşlarının ellerinde bittiğini ve sonrakilerin ne söyleyeceklerini bilmediğini endişe ederek dile getirmektedir.²¹ İmzalanan mütareke Türk vatanını parçalayıcı bir nitelik taşımıştır. Bu yıkımın panzehri ise Türk vatanın bütünlüğünü sağlamak ve muhafazası gayesi taşıyan Misak-ı Milli belgesidir. Mondros Mütarekesi Misakımilli’nin ilk hareket noktası olmuştur.²²

Mütareke İtilaf Devletlerinin Türkiye’ye yönelik emellerine planlarına koşulsuz hizmet etmiştir. Her ne kadar Osmanlı Heyeti Mondros Mütarekesi’ni imzalarken Osmanlı ülkelerinden hiç birisinin işgal edilmeyeceğini temenni etmiş olsa da, İtilaf devletleri mütarekenin muhtelif hükümlerini dayanak gösterek yaklaşık iki hafta içerisinde Musul, İskenderun ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ardından da Trakya ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerini işgal altına alarak Osmanlı Devleti’nin savunma

19 Abdurrahman Bozkurt, “Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 34, 2013, s. 40.

20 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 142; Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 114.

21 Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 8-9.

22 Fahir Armaoğlu, “Tarihî Perspektif İçinde MisakıMillî’nin Değerlendirilmesi”, **Misakımilli Ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Me-selesi Sempozyumu (1997:Konya)**, 2. bsk., Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 5.

mekanizmalarını kırmayı amaçlamışlardır. “Hasta Adam” olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti’nin mirasının -Müttefikler arasında- paylaşılması için Paris Konferansı’nda müzakerelere başlanmıştır.²³ Bu sürekli insanlıktan, milletlerin sahip olduğu haklardan bahseden ve Wilson ilkelerini öne süren Birinci Dünya Savaşı’nda galip olmuş düşman devletlerin, bir milleti yok etme niyetine karşı; Türk İstiklal Savaşı’nda büyük cefalar, sıkıntılar çekilmiştir.²⁴

Bu çalışmada, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin dış politika meselelerinde, Milletler Cemiyeti’nin almış olduğu ilgili tutum ve kararların, Cemiyete üyelik öncesi ve sonrası Türk dış politikasını nasıl etkilediğini çözümlemek amaçlanmaktadır. Çalışma konusunun özne ve saiklerinin, neden sonuç ilişkisi bağlamında tarihsel, hukuksal ve kuramsal bir düzleme oturtularak, tarihsel belgeler ışığı altında karşılaştırmalı olarak analizi amaçlanmıştır. Tarihi olaylar örüntüsünü, objektiflik esas alınarak ve kronolojik bir çerçevede tarihi kaynaklar eşliğinde karşılaştırmalı olarak araştırma ve açıklama yolu izlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Milletler Cemiyeti Arşivi, Resmi Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıtları, İngiltere Avam Kamarası Zabıtları, Kanunlar, Tüzükler, Uluslararası Antlaşmalar, Uluslararası Sözleşmeler, Süreli Yayınlar (Hakimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Akşam, Son Posta), Cumhuriyet Dönemi Akademik Hakemli Dergiler, Ansiklopediler, Türkçe ve İngilizce Sözlükler, hatırat, telif eserler, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, bu çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. 2017 yılından itibaren Milletler Cemiyeti Arşivi’ne dijital erişim²⁵ imkânı

23 Türkmen, **a.g.e.**, s. 10-12; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1995, s. 23-24,32-35.

24 Bayur, **a.g.e.**, s. 26.

25 <https://search.un.org/results.php?tpl=lon&SS=GS&lang=en&query=turkey&Submit=Search&page=2>; [https://unog.ch/80256EE60057D930/\(http-Pages\)/EFBEE574FFB575BEC1257DF6003B333A?OpenDocument](https://unog.ch/80256EE60057D930/(http-Pages)/EFBEE574FFB575BEC1257DF6003B333A?OpenDocument) etc.

sağlandığından çalışma konusuyla ilgili tarama ve incelemeler yapılabilmektedir. İlerleyen süreçte, beş yıllık bir proje (The Total Digital Access To The League Of Nations Archives Project=LONTAD) kapsamında dijitalleştirilmiş olan arşiv belgelerinin erişime açılmış olması da bu çalışmaya katkı sağlamıştır.²⁶ Bu çalışmada kullanılmış olan arşiv belgeleri, ilk adres üzerinden ulaşılmış olan aynı LONTAD belgeleridir. Süreli yayınlardan Askeri Tarih Belgeleri Dergisi'nin bütün sayılarının internet üzerinden açık erişime açılmasıyla, çalışma konusuna dair belgeler taranıp incelendikten sonra çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Literatürde atıf yapılan çalışmalarda, ilgili kaynağa ilk ulaşan yazarının emeğine sadık kalınmaya özen gösterilmiştir. Tarihsel bilgiye ve saptamaya ilk kim ulaşmışsa, o kişiye atıf yapılmaya önem verilmiştir. Tarihin tarihi yazılmaya çalışılırken, tekrara düşmemeye ve yapılan araştırmanın literatüre yeni şeyler sunmasına gayret edilmiştir.

26 <https://archives.ungeneva.org>

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLETLER CEMİYETİ (CEMİYETİ AKVAM) ÖRGÜTÜNÜN KURULUŞ SÜRECİ VE YAPISI

A. Wilson Prensipleri ve Milletler Cemiyeti Örgütü

XX. yüzyılın başında çıkan Birinci Dünya Savaşı, on üç milyon insan ölümünün yaşandığı, acı gözyaşı, açlık, yoksulluk ve salgın hastalıklarla dolu trajik bir tarihsel döneme sebebiyet vermiştir. İşte böylesi bir ortamda Amerika Birleşik Devletleri 28. Başkanı (1913-21) Thomas Woodrow Wilson tarafından ortaya konan idealist Wilson'cu düşünce, az bir zaman dilimi için dahi olsa, bütün uluslara barış için bir ümit olmuştur. Bazılarınca ütopyacılık olarak da değerlendirilen Wilsoncu idealizm; sistemde pozitif kazanımlar ve yıkımlara sebep olurken özellikle “her ulusa bir devlet” şeklindeki ideal ulusçuluk görüşünün yarattığı sistemik istikrarsızlıklar neticesinde, kıta Avrupasında imparatorluklar son bulmuş ve yeni uluslararası sistemin büyük güçleri İngiltere ve Amerika olmuştur. İdealizm olarak vasıflandırılan ve savaş sonrası dünyaya istikrar sağlamayı amaçlayan prensipler bütünü, yeni bir siyasal ve ekonomik üstünlük (baskı) döneminin biçimlenmesinin realist normları halini almıştır.¹

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş felsefesine, dış politika geleneklerinin oluşumuna bakıldığında, Amerika'yı yönetenlerin Kuzey Amerika'yı sahiplenmelerinin hatta dünya genelinde kendilerine biçtikleri misyonun nedenleri, netlik kazanmaktadır. Amerika'nın siyasi kültürünün temellerinden biri olan din olgusu, Püriten ana unsurlarla Amerika'nın özgün

1 Levent Ürer, “Woodrow Wilson’ın “İdeal” Dünya Tasarımının, Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Felsefesine Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 28, Mart 2003, s. 1-3, (Çevrimiçi) <https://www.dergipark.org.tr>, 10 Temmuz 2020.